

know about the *Suppliants* and the trilogy of which it was a part and in some ways presages the *Oresteia*. Zeus is shown to work through the process of time and the divine is not just a matter of force but «in each case there is a revelation that the divine works also as a persuasive agency. That and nothing more nor less— is the great religious insight of Aeschylus» (p.72).

The five chapters on the *Oresteia* (*Oresteia*: introductory, «Agamemnon and the Trojan War»; «Clytemnestra and the vote of Athena»; «Orestes and Apollo» and «Zeus and the Erinyes» (pp. 73-174) constitute a major contribution to the interpretation of our only extant ancient Greek trilogy. This is a trilogy with one unifying theme and one great god: «The trilogy can be seen as a vast dramatic exploration of justice, human and divine. One retributive act follows another, and it is the justice of Zeus as well as the justice of men» (p. 75). It is the character and quality of that justice that Aeschylus deeply probes. Winnington-Ingram offers many brilliant insights into the *Oresteia* but perhaps his most suggestive is that Aeschylus has raised a great social question of the right relationship between the sexes in society in all three plays of the trilogy. The last essay of the book is called «Towards an interpretation of *Prometheus Bound*» (p. 175-197) and deals with the special problems peculiar to that play and the question of its authenticity. There are eight appendices that deal with technical textual problems.

Though *Studies in Aeschylus* is written by a prominent British scholar whose knowledge of the subject is profound as well as professional, it is a book especially rich in ideas that confronts the Greek text directly, judiciously, and productively and can be used by the intelligent non-specialist. No one seriously interested in Greek drama should ignore R. P. Winnington-Ingram's book on Aeschylus and his earlier *Sopokles: An Interpretation* (Cambridge, 1980).

The recent harvest of books on Greek drama and the theater has been a rich one and it is concerned readers who will reap the fruits of the magnificent efforts of the authors who continue to explore, investigate, and analyze one of the most fertile areas of human experience to which the Greeks have made some of the most enduring creative contributions.

JOHN E. REXINE

Colgate University

DR. JOHN E. REXINE, Ph. D., Litt. D., is Charles A. Dana Professor of the Classics at Colgate University, Hamilton, New York.

Ovidius. *Fasti. Recensuerunt E. H. Alton †, D. E. W. Wormell, E. Courtney.* Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipsig 1985. Σελ. XXIV+188.

Ἡ βιβλιοθήκη Teubner τῆς Λειψίας (ἡ ὁποία συνεχίζει διὰ 175ον ἔτος ἐφέτος (1986) τὴν φιλολογικὴν τῆς δραστηριότητα, γνωστὴν κυρίως διὰ τὰς ἐκδόσεις τῶν πρωτοτύπων ἔργων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων) ἐκυκλοφόρησε πέρυσι (1985) εἰς β' ἐκδοσιν, μὲ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν D. Wormell

καὶ E. Courtney (στηριχθέντων καὶ ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ μόχθου τοῦ ἀποθανόντος E. Alton), τὰ ἑξ βιβλία τοῦ Ἡμερολογίου (Fasti) τοῦ Π. Ὀβιδίου Νάσωνος.

Διὰ τετάρτην φορὰν ἡ Βιβλιοθήκη Teubner ἐκδίδει τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ὀβιδίου. Τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις (ἀπὸ τοῦ 1850 καὶ ἔξῃς) εἶχον ἐπιμεληθῆ οἱ R. Merkel, R. Ehwald καὶ F. W. Levy (=Lenz). Ἡ ἐκδοσις τῶν (E. Alton), D. Wormell, E. Courtney ἐκυκλοφόρησε τὸ πρῶτον τὸ 1978.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ὀβιδίου (ed. princeps ἢ τοῦ D. Heinsius, 1630) περιγράφει τὰς ἑορτὰς τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου κατὰ τὸ δμῆνον ἀπὸ Ἰανουαρίου ἕως καὶ Ἰουνίου. Ἐκαστον βιβλίον τῶν Fasti ἀντιστοιχεῖ εἰς ἓνα ἐκ τῶν πρῶτων ἑξ μηνῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου. Τὸ ἔργον περιέχει στοιχεῖα ἀστρονομικά, ἱστορικά καὶ θρησκευτικά, εἶχε δὲ ὡς πρότυπον πιθανῶς μὲν τὰ «Αἴτια» τοῦ Καλλιμάχου, πιθανώτερον δὲ τὴν πραγματείαν Fasti Praenestini, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὸν Βέρριον Φλάκκον. Ἐκαστον βιβλίον διαιρεῖται εἰς τόσας ἐνότητες, ὅσαι καὶ αἱ ἡμέραι καθενὸς μηνός.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν ὁ Πρόλογος (Praefatio) καταλαμβάνει τὰς σελ. V-XXI, ἀκολουθεῖ ὁ Index Librorum et Commentationum, σελ. XXII-XXIII, καὶ τὰ Sigla, σελ. XXIV.

Τὸ κείμενον (editio major cum apparatu critico) καταλαμβάνει τὰς σελ. 1-164, ἀκολουθεῖ τὸ Παράρτημα (Appendix), σελ. 165-173, ὅπου οἱ ἐκδῶται συμπληρώνουν τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα, ἐν συνεχείᾳ ἔχομεν τὸν Πίνακα ὀνομάτων (Index nominum) σελ. 174-185, καὶ τὸ ἔργον ὀλοκληρώνεται μὲ δύο σελίδας φωτογραφιῶν: ἡ πρώτη ἐκ τοῦ κωδ. C τῆς Ὁξφόρδης, ὅπου διακρίνονται αἱ γραπταὶ παρατηρήσεις διὰ χειρὸς τοῦ Heinsius, καὶ ἡ δευτέρα ἐκ τοῦ χγ. I.

Εἰς τὸν Πρόλογον οἱ ἐκδῶται ἀσχολοῦνται κατ' ἀρχὴν (σελ. V) μὲ τὸ κυριώτερον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ εἰς τὸ παρὸν ἔργον τοῦ Ὀβιδίου, καὶ εἶναι: πόσα βιβλία (ἀντιστοιχοῦντα εἰς μῆνας) τοῦ Ἡμερολογίου ἔγραψεν ὁ Ὀβίδιος; Σῶζονται μόνον ἑξ, ἀλλ' εἰς τὰ Tristia (2. 549) ὁ ποιητὴς λέγει: «sex ego Fastorum scripsi totidemque libellos». Οἱ ἐκδῶται ἀποφαινόμενοι (ἀφοῦ ἠλεγξαν καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν Gronovius, Heinsius, Aldus Manutius, Servus auctus) ὅτι ὁ Ὀβίδιος ἐσκόπευε νὰ γράψῃ βεβαίως δώδεκα βιβλία, ἀλλὰ προφανῶς δὲν ἠδυνήθη, λόγῳ τῆς ἐξορίας του εἰς Τόμιν. Ἄλλο πρόβλημα εἶναι ἂν ἡ παροῦσα μορφή τῶν Fasti εἶναι ἡ ὀριστική, δηλ. αὐτὴ τὴν ὁποῖαν ἐπεθύμει ὁ ποιητὴς, ἢ δὲν ἐπρόλαβε νὰ τὰ ἀναθεωρήσῃ, ὡς ἐπεθύμει καὶ ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ προοιμίου (1.3 κ.ἔ). Οἱ ἐκδῶται δέχονται τὴν κοινῶς ἀποδεκτὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Ὀβίδιος συνέγραψε ἀρχικῶς τὸ ἔργον (τὰ ἑξ βιβλία) καὶ ἐσκέπτετο νὰ τὸ ἀφιερῶσιν εἰς τὸν Αὐγουστον (2.15-16). Προσεπάθησεν εἰς τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του νὰ τὸ ἀναθεωρήσῃ καὶ τὸ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Γερμανικὸν (1.3 κ.ἔ.), ἀλλὰ τὸν ἐπρόλαβεν ὁ θάνατος. Ἐπομένως τὰ β. 2-6 μᾶς παρεδόθησαν σχεδὸν ὡς εἶχον ἔξ ἀρχῆς γραφῆ, ὅθεν καὶ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Αὐγουστον (2.15-16), μεταφερθεῖσα ἐκεῖ ἐκ τοῦ πρῶτου βιβλίου. Ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ὁ Ὀβίδιος δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἀναθεωρήσῃ τὸ ἔργον, προφανῶς δὲν εἶναι ὁ ἐκδότης τοῦ ἔργου (σελ. VII).

Ἐν συνεχείᾳ οἱ ἐκδῶται περιγράφουν τοὺς κώδικας (αι. XI-XV), ἀρχικῶς τοὺς πρωτεύοντας (primarios) καὶ ἐν συνεχείᾳ τοὺς δευτερεύοντας (secundi ordinis) (σελ. VII-X). Προτείνουν δύο στέμματα κωδικῶν, χωρὶς νὰ λαμβάνουν θέσιν, καὶ ὑποθέτουν ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κειμένου τῶν Fasti ὑπῆρξε ἡ λεγομένη «ὀριζοντία παράδοσις» («horizontal transmission») ἢ contaminatio, δηλ. ὅτι οἱ γραφεῖς τῶν χειρογράφων ἐπέλεγον μεταξὺ πλειόνων χγ. τὴν (κατὰ τὴν γνώμην τῶν) ὀρθὴν γραφήν. (σελ. XII). Ἐν κατακλείδι οἱ ἐκδῶται ἀναφέρουν τὰς προσπαθείας τῶν N. Heinsius, E. Alton διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ δικαιολογοῦν τὰς ἐπιλογὰς τῶν καὶ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἠκολούθησαν εἰς

τήν σύνταξιν τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος (σελ. XIII-XV).

Τὰς σελ. XVI-XX τοῦ Προλόγου καλύπτει τὸ κεφάλαιον De orthographia, ὅπου οἱ ἐκδότες ἀναφέρουν τὰς διτογραφίας τῶν χειρογράφων καὶ δικαιολογῶν τὴν ἐπιλεγείσαν παρ' αὐτῶν ὀρθογραφίαν.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ Προλόγου (σελ. XX-XXI) οἱ ἐκδότες συζητοῦν τὴν ἑρμηνείαν καὶ ὀρθὴν γραφὴν τριῶν χωρίων, τῶν 2.201-204, 6.268 καὶ 6.801 κέ.

Τὰς σελ. XXII-XXIII καταλαμβάνει ὁ Πίναξ Ἐκδόσεων καὶ Ἄρθρων σχετικῶν πρὸς τὸ «Ἡμερολόγιον». Μεταξὺ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ κειμένου ἀναφέρεται καὶ ὁ πολὺς περὶ τὴν Λαογραφίαν Sir J. G. Frazer, ἐνῶ δύο ἐκ τῶν ἐκδοτῶν (ὁ ἐκλιπὼν E. H. Alton καὶ ὁ E. Courtney) εἶχον πλέον ἢ ἅπαξ ἀσχοληθῆ με προβλήματα προκύπτοντα ἐκ τοῦ συγκεκριμένου ἔργου τοῦ Ὀβιδίου.

Εἶναι νομίζω περιττόν, καθὸ ἀδτονόητον, νὰ ἐξάρη τις τὴν φροντίδα μετὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἐκδότες καὶ ὁ ἐκδοτικός οἶκος (ἐπιμελήτρια ἐκδόσεων ἡ Elisabet Schuhmann, D.Ph.) ἐπεμελήθησαν τοῦ κειμένου καὶ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος. Ἡ φιλολογικὴ παράδοσις τοῦ οἴκου B. G. Teubner διατηρεῖται, παρὰ τοὺς μεσολαβήσαντας δύο παγκοσμίους πολέμους καὶ τὴν συρρίκνωσιν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, ἀμείωτος καὶ ὑψηλὴ.

ANT. H. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Ovidius. Metamorphoses. Edidit W. S. Anderson. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Lipsig 185. Σελ. XXVIII+420.

Αἱ «Μεταμορφώσεις» (Metamorphoses) τοῦ Π. Ὀβιδίου Νάωνος ἀποτελοῦν, ὡς γνωστὸν μακρὸν ἐπικὸν ποίημα εἰς 15 βιβλία, εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφονται αἱ ὑπερφυσικαὶ μεταβολαὶ προσώπων ἢ πραγμάτων εἰς τινα ἄλλην μορφήν. Αἱ «Μεταμορφώσεις» ἀρχίζουσι μετὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ Χάους εἰς Κόσμον καὶ μετὰ συνεχεῖ ἐξιστόρησιν («perpetuum carmen»), ὡς λέγει ὁ ποιητὴς, φθάνουσι μέχρι τῆς ἀποθεώσεως τοῦ Ἰ. Καίσαρος (1.3-4). Πρότυπα τοῦ Ὀβιδίου ὑπῆρξαν, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν τὰ «Αἴτια» τοῦ Καλλιμάχου, ὡς καὶ ἡ Ornithogonia τοῦ πρεσβυτέρου φίλου του Αἰμ. Μάκρου (Aem. Macer).

Τὸ ἔργον τοῦ τοῦτο ἐθεώρει ὁ Ὀβιδίος ὡς τὸ κύριον ἔργον τοῦ, ὡς λέγει εἰς τὸν ἐπίλογον τῶν «Μεταμορφώσεων» (β. 15, στ.871 κ.έ.) καὶ οἱ στίχοι τοῦ μᾶς ὑπενθυμίζουσι τοὺς ὁμοίους τοῦ Ὀρατίου, Carm. 3.30. Φαίνονται πάντως ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναθεωρήσῃ εἰς τὴν ἐξορίαν τοῦ, καὶ τὸ ἔκαστε· ἀλλ' ἐσώθησαν αἱ «Μεταμορφώσεις» εἰς τ' ἀντίτυπα τὰ ὁποῖα κατεῖχον οἱ φίλοι του (βλ. Tristia, 1.7.13). Καὶ εὐτυχῶς! Διότι αἱ «Μεταμορφώσεις» θεωροῦνται τὸ δεῦτερον εἰς καλλιτεχνικὴν ἀξίαν ἐπικὸν ἔργον τῆς Λατινικῆς ποιήσεως μετὰ τὴν «Αἰνειάδα» (W. S. Anderson).

Δικαίως λοιπὸν τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ὀβιδίου εἶναι ἐκ τῶν πλέον διαδεδομένων τῆς Λατινικῆς γραμματείας καὶ αἱ ἐκδόσεις του πολλαὶ (πρῶται ἐκδόσεις αἱ τοῦ 1471: Puteolamy Bononiae καὶ Andreas Romae). Εἰς τὴν σειρὰν τῆς Βιβλιοθήκης Teubner τὸ κείμενον ἐξέδωκε τὸ 1861 ὁ R. Merkel καὶ τὸ 1915 ὁ R. Ehwald. Τὸ 1977 ἐξέδωκε τὸ ἔργον εἰς τὴν ἰδίαν Βιβλιοθήκην ὁ W. S. Anderson, ἠκολούθησε τὸ 1982 ἡ β' ἐκδοσις καὶ ἡ παρούσα (1985) εἶναι ἡ 3η. Ὁ ἐκδότης W. S. Anderson εἶχε ἤδη τὸ 1972 ἐκδώσει τὰ βιβλία 6-10 τῶν «Μεταμορφώσεων» (κείμενον+σχόλια) εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Oklahoma.